

---

németh lászló és a jugoszláviai magyar irodalom

(A Németh László-levelek elé — kommentárként)

BORI IMRE

I.

A jugoszláviai magyar irodalom a *Napkelet* és a *Nyugat* nagyreményű fiatal kritikusával kereste a barátságot, ám amikor a kapcsolatok kialakultak, Németh László már nincs a *Napkelet*nél sem, s a *Nyugat*-ban sem folytatja oly ambiciózus arcképsorozatát nemzedékéről, hanem a maga nagyarányú magányos vállalkozásához, a *Tanúhoz*, gyűjti az erőt — számba véve sérelmeit és indulatait, véglegesen felmérve immár a szerep súlyát, melyet játszani akar.

A nevét irodalmi „örhelyeinken” nyilván már fellépése idején megjegyzték. Szenteleky Kornél a *Nyugattal* tartotta a kapcsolatot, Szirmai Károly pedig abban az időben volt a *Napkelet* munkatársa, amikor Németh László ott nemcsak vers- és novellapályázatot indít („Az hittem, a pályázatra beözönlő írásokba csak belé kell nyúlnom, hogy egy-egy kövér zseni-porontyot kiemeljek. Csalódtam. Kézirat érkezett talán ezer darab is; tehetség alig...”), hanem az *Emberi színjáték* folytatásos közlését is megkezdi. Szirmai Károly azonban, ösztönösen nyilván, a szerepvállaló Németh László felé tájékozódott, azt az embert kereste, akinek írásaiból csak úgy sugárzott az a szándék, hogy a magyar irodalom „organizátora” legyen, neki szánva a jugoszláviai magyar irodalom magyarországi affirmálásának oly terhes feladatát. Kosztolányit alighanem a húszas évekbeli kísérletei kedvetlenítették el földieinek pártfogásától: Milkó Izidor emlékezéseit elhelyezte ugyan, de Tamás István riportkönyve elé már csak előszót írt, s majd csak Kisbéry János útját egyengeti, de irodalmunknak az a szárnya, amelyet Szenteleky Kornél vezetett a húszas évek végén és a harmincas évek elején, pártfogó nélkül maradt. Szentelekyt Kolozsvár támogatta, s a gyakoribb kapcsolatok Pozsonnyal alakultak ki, lényegében ugyanolyan magyar irodalmi központokkal, amelyek ugyancsak Budapest irodalma felé tájékozódtak, és ugyanolyan fájdalmaik és sérelmeik voltak, mint ami-

lyeneket a jugoszláviai magyar irodalom is megismert. Mert nehéz lenne még ma is megmondani, 1918 a Pozsonyba, Kolozsvárra, Szabadkára szorult írók érte-e készültelebbül vagy a magyarországit, aki a jogfolytonosság alapján a magyar irodalom egészét jelentette és eszményét képviselte. Tíz esztendő alatt ugyanis egyetlen olyan elképzelés sem született, amely akár csak kísérletet is tett volna az előállott új helyzet megértésére és felmérésére és megoldásokat kínált volna fel a nemrég még egységesen „nemzeti”, 1918 után pedig kisebb-nagyobb szellemi, irodalmi egységekre szakadt magyar irodalompolitikának. A pozsonyi tapasztalatokból Barta Lajos kiszűrte ugyan a „magyar gyarmatok” problémáját, s ezt a *Nyugat* közölte is, de erre Budapest reagált a legkevésbé, s nem akarta tudomásul venni az előállott új irodalmi képletet sem, melynek nem is egy, hanem legalább három „ismeretlenje” volt.

Ebbe a szellemi holtponthelyzetbe robbant bele Németh László, s természetesnek tűnhetett, hogy az, aki a magyar irodalom kérdéseit átlátta, s egy egész nemzedéket akar eszméinek felhajtó erejében tartani, azért, hogy új utakra vigye a magyar irodalmat, annak lesz szava az ún. „kisebbségi irodalmakról” is, azoknak is megtalálja a helyét a magyar irodalom egyetemességében. Németh László azonban ekkoriban még „írókban” gondolkodott, s egy Tamási Áront is így affirmált első könyvei alapján. Ám, amikor a *Reggeli Újság* 1931-es irodalmi almanachja az asztalára került Szirmai Károly levelével együtt, 1931 decemberében vagy 1932 januárjában, irodalomszemlélete ezeket a relációkat illetően még jellegzetesen „nemzeti” szempontú és Budapest-centrikus volt, s megírja Szirmai Károlynak első ránk maradt levelét, amelyből az derül ki, hogy valójában ismét felveti a Budapest—vidék problémáit, s újfent napirendre tűzi azokat a kérdéseket, amelyek felett a jugoszláviai magyar irodalom majd egy évtizede töpreng már, s a „külön út” igenlésének és vállalásának a kiútjában vél megoldani — nem kismértékben abból a közömbösségből indulva ki, melyet az ún. magyar irodalom tanúsított, másfelől pedig abból a felismerésből, amelyet Barta Lajos tanulmánya sugallt a gyarmati sors kérdéseivel kapcsolatban.

Németh László 1932. január 27-én keltezett levelében nem véletlenül emlegeti, hogy „többet jelentene, ha már csak négy-öt írója” lenne a jugoszláviai magyar irodalomnak („Nagyon meglepett, hogy a Vajdaságban ennyi embernek úgye az irodalom...” — írta a bevezető után), s a „vidékiesség” problémáját érintve ismétcsak nyitott kapukat döngtet, amikor Budapest „szigorúbb mértékét” kínálja fel — visszautasítva azonban, hogy maga legyen a „mértékadó” ezekben a „vajdasági” irodalmi kérdésekben. S valóban: nem ír Herceg János első novelláskötetén kívül vajdasági könyvről később sem. De felkínálja sorsérvése oly korai kikristályosodásának bizonyosságaként a szalamiszi reménytelenség egyik korai megfogalmazási kísérletét: „...kulturális mozgalmak rendszeren csak akkor hozzák meg a sikert, amikor hősei már belefáradtak s a szívósan vítt és vesztettnek látszó ügyek azok, amelyeket az irodalom és kultúrtörténet végül is számon tart...”

A levél megfogalmazása jellegzetesen „némethlászlói” ugyan, de a gondolatok, amelyekkel megláttatni akarta a jugoszláviai magyar irodalom meg nem oldott, égető és akkor is nyitott kérdéseit, valójában már csak részben voltak időszerűek: a jugoszláviai magyar irodalom azzal,

hogy önnön létét kezdte vállalni, le is vette a napirendről mind a dilettantizmus kérdését, mind pedig a pártoló vagy ítélkező közönség Németh László felkínálta dilemmáját is. Az általános helyzetet illetően igaza lehetett Németh Lászlónak, aki a Mi Irodalmunk karácsonyi almanachjából kiolvasta a jugoszláviai magyar irodalom helyzetét, de alapjában véve Faragó Imre cikkének gondolat-labdáját kapta fel és fogalmazta meg egészen szabatosan és a maga módján. De kevésbé volt igaza a jugoszláviai magyar irodalom általános mozgását illetően, s jellemző, hogy egy esztendő múlva máris újra fogalmazza első véleményét.

A vajdasági „Szalamisz” problémája azonban nyilván megragadta. „Egy kis csoport szemében cél, mások előtt eszköz, a harmadik (és sajnos ezek vannak a legkevesebben) csoport szerint meddő szélmalomharc itt, magasabb értelemben vett irodalmat, kultúrát csinálni. Ezen a vidéken, ahol olyan bőven teremnek a rögök, de ahol a földnek ez a gazdagsága minden erőt a maga számára követel. Aki itt röpülni akar, az dobjon ki minden ballasztot gondolójából és vágjon el minden materializmuskötelet, ami esetleg visszahúzhatná.

Kultúra, irodalom? . . .

. . . Fiatalság az irodalmunk s a kisebbségi kultúránk. Mint már sokszor mondogatják — nincsenek tradícióink (melyek oly nagy előnyt adnak Erdélynek vagy a Felvidéknek), amelyek egységesen csiszolt gondolatmenetet adnának vezető koponyáinknak. Emiatt nincs egysége . . .”

Faragó Imre cikke sorra veszi a jugoszláviai magyar irodalom szerkezeti kérdéseinek legfőbbjét. Emlegeti a központ hiányát, érzékeli az eszmecserék elmaradásának a következményeit, szemügyre veszi a közönséget, a hosszabb epikus alkotások elmaradását, utolsó helyen, de nem utolsósorban a kritika kérdését taglalja, jelezve a kritika igényét és a kritika lehetetlenségét is. A legtöbbet mondó azonban Faragó írásának befejező mondata volt, s éppen ennek kellett az igazi visszhangot is kiváltania. Ezt írta: „Mert ha zökkenőkkel is — sorsunk szekerét mégis tovább húztuk, s tán keveset is haladt, nagy megnyugvás és elégtétel, hogy a magunk erejéből mozdult előre.” Egyelőre Németh László csak megdicséri ezt az álláspontot, mondván: hogy „ezek a »nehézségek« is nagy haladást jelentenek”, annál is inkább, mert nyomban a vállalkozás reménytelenségének tényéből csiholja ki a messzibbre mutató szikrákat.

A felfedezett és megfogalmazott elv, a „magunk ereje” kapcsán tett irodalmi vallomás valódi értelmét azonban ekkor nem látja még Németh László. Tények kellettek — Németh Lászlót meggyőzők —, hogy a jugoszláviai magyar irodalomhoz viszonya módosuljon, s hogy a *Kalanga* írójává legyen ő is. Éppen a *Tanú* első számát készíti és szervezi a *Nyugatról* való kivonulása után, a magyar irodalomért és kultúráért az újabb rohamot. 1932. szeptember 26-án jelenik meg a *Tanú* első száma, október 9-én pedig már Szenteleky Kornél ír Szirmai Károlyhoz elragadtatottan a folyóiratról, elvétele még Németh László nevét is („Ismered Németh Andor revüjét, a *Tanút*? Nagyszerű! Ő maga írja az egészet, óriási horizont, hetyke bátorság, finom meglátás, sokszínű ötletesség. Nagyon tetszik . . .”) Szirmai Károly után Szenteleky Kornél küld levél-üzenetet Németh Lászlónak, Csuka Zoltánnak pedig így ír: „Németh Lászlónak is írtam Pestre, talán ismered kiváló kritikai folyóiratát, a *Tanút*. Ő mindenestre a legkiválóbb mai magyar kritikus . . .” S a *Ka-*

langya novemberi száma már nemcsak Szenteleky Kornél írását közli a *Tanúról*, hanem Németh László tanulmányát is, A kapitalizmus alkonyát, mely a *Minőség forradalma* második kötetének is az élére kerül majd. Nyilván Szenteleky Kornélt éppen úgy jellemzi a választás, mint Németh Lászlót, aki a Fried-könyvből gondolkodása talajára hullt magból táplálja majd fel a minőség-szocializmus eszméjét. De Szenteleky a Németh László-írást cserébe kapta, ahogy arról a Csuka Zoltánhoz írott leveléből értesülünk: „Kedves Zoltán, itt küldöm a *Kalangya* nagy nehezen összegyűjtött kéziratait. Legtöbbit ér persze Németh László kitűnő cikke, amelyet úgy kaptam meg, hogy a *Tanúról* is beszámolok a *Láthatárban*...”

Szenteleky rövid cikke bizonyíthatta azonban legbeszédesebben a „magunk ereje” elvének érvényesülését, s azt, hogy egy szemléletében független irodalmi gondolkodás nézi a magyarországi irodalmat is, s mi több: az az irodalom, amelyet januárban még maga Németh László is a pesti „szigorúbb mérték” alá javasol állítani, novemberben már maga is mértékadó, s éppen Németh László friss kezdeményezéséről és Németh László kritikusi egyéniségéről és helyéről mond ítéletet. Ma sem kell ugyanis szégyenkezni Szenteleky Kornél írása miatt: majdnem az egyetlen, ha nem az egyetlen olyan *Tanút* üdvözlő cikk volt, amely fenntartás nélkül Németh László mellett beszélt:

„Németh László nagy értéke és nagy reménysége a magyar kritikai irodalomnak. Értékét nemcsak szokatlanul széles látóköre, éles, friss tekintete, hatalmas műveltsége, biztos intuíciója, hanem bátorsága is biztosítja. Szokatlan és mindenképpen egyedülálló jelenség, akihez csak Péterfy Jenőt hasonlíthatjuk a magyar kritikai és esztétikai irodalomban. Az a mély és amellet könnyed beleélés a műbe és az alkotó lelkébe, a különböző írói törekvések gyors megértése, a műnek biztos és pontos megmérése sokban emlékeztetnek a kiváló, európai értékű és tragikus sorsú magyar kritikusra.

Németh László most kritikai folyóiratot ad ki »Tanú« címen. Nemcsak szemtanúja akar lenni annak, ami történik, hanem bizonyágtevő amellet, ami örök. Egyedül indul, egyedül írja, szerkeszti, adja ki folyóiratát. Ez a merészség hősie, ez a hit szeplőtelen. Az örök függetlenségi vágy, a semmiféle megalkuvást, a tisztátlan szomszédságot meg nem tűrés csak egy ilyen önálló folyóiratban találhat magának való tiszta talajt. Németh László, mint minden igaz, elhivatott kritikus, tiszta etikai alapot keres, sőt meg is teremti a *Tanúban* ezt az alapot. Nem tudjuk, csodálatunk legyen-e nagyobb, avagy megbecsülésünk?...

Szeretnők, ha ez a fárosz sokáig lobogna és mind mélyebbre világitana a gondolat, az írás mai zürzavarában. Szeretnők, ha Németh Lászlónak minél több ereje lenne »a kertelen kívüli állapot szenvedéseihöz«. A tiszta, bátor hitek csodálatával, a hajszolt, bujkáló igazság örök szerelmével köszöntjük a felgyúlt fényt, a *Tanút*. Láss meg, ami van és biztosítsa azt, ami örök.”

Pillantsunk csak azonban Németh Lászlónak a *Tanú*- évekről írott „regényébe”, hogy lássuk, mennyire magános volt Szenteleky elismerő cikke, s mekkora volt bátorsága is végeredményben, hogy a *Tanút* „isteni igazságra vezérlő kalauznak” nevezze, akkor, amikor Németh László baráti köre is megijedt, látva, mire is vállalkozott az irodalomért harcban álló „tanúskodó” a „mindenkiért mindenki ellen” kritikusi és

a tanú szerepét vállaló szituációban. Németh ugyanis állapotát a „veszszőfutásra készülő emberéhez” hasonlítja és „süngörsét” emlegeti. Fenntartások nélkül és lelkesedve valójában csak Szenteleky Kornél, Szirmai Károly és a *Kalangya* állt mellette — s fokozatosan kialakul majd a viszony, amely éppen fordítottja lesz annak, amit az első ránk maradt Németh László-levél ígért Szirmai Károlynak. Nem annyira Németh László áll majd a *Kalangya* mellett, hanem a *Kalangya* Németh László mellett vagy tiz esztendeig.

Németh László bizalma fokozatosan alakul ki, s már ki is tetszik, hogy a *Kalangya* és köre nem úgy „vidékiek”, ahogy az az első pillanatban látszott és ahogy esetleg a 31-es almanach tükrözte. A Szentelekyvel való levélváltásait nem tudjuk kísérni ugyan, de a Szirmai Károlyhoz írott levelek folyamatossága azt bizonyítja, hogy Németh László érdeklődését felkeltette a *Kalangya* és a jugoszláviai magyar irodalom is. Egyelőre azonban csak tájékozódik: Szirmaival beszámolót írat, hírek után érdeklődik, megdicséri a *Kalangya* kiállítását, de a beharangozott könyvsorozatra figyel fel és a *Tanú* V. füzetébe nagyobb tanulmányt tervez az erdélyi, felvidéki és vajdasági irodalomról. Közben a maga tájékozódási kedvébe is be-bevonja — könyvkérelmeivel — Szirmai Károlyt: szerb népköltési gyűjteményt akar olvasni — kelet-európai tájékozódása első nagyobb lendületében, hogy 1934-ben arra ösztönözze a *Kalangyát* is, vállaljon részt ebből a munkából. A kapcsolat egy másik szálán haladva arra hajlandóságra figyelhetünk fel, hogy most már vállalja az *Ákácok alattnak*, Szirmai *Ködben* című kötetének és Herceg János *Viharban* című könyvének recenzió tisztségét is, bár az *Ákácok alattról* nem írja meg végül is véleményét, Szirmairól is csak levélben nyilatkozik, de a Herceg-kötetről a *Válaszban* ír majd. Meghallgatja Szirmai alkotói gondjait, ugyanakkor, s jellemzően, amikor Szirmai Dos Passos példáját akarja követni, ő Gide *A pénzhamisítók* című művére hívja fel a figyelmét. Szentelekyről pedig már maga ajánlja fel írását, melyet a *Kalangya* első Szenteleky-számának első helyén olvashatunk (Látogatás Szenteleky Kornélnál), s egyike annak a két írásának, amelyet a *Kiadatlan tanulmányok* Kisebbségi kultúrélet cím alá fogott a Szirmai Károlyhoz írott levéllel együtt:

„... Szirmai Károly írt, hogy látogassam meg, kinn fekszik a Márton-hegyi szanatóriumban; ha tehetem, vigyek ki neki néhány Proust kötetet, nagyon rosszul van és Proustot szeretné olvasni. Ez volt a legkevesebb, amit tehettem. Egyike volt azoknak a keveseknek, akik lelkesedve fogadták a Tanút — s nem kértek cserébe semmit a lelkesedésükért. Orvos volt, mint én, kritikus, mint én, szervező, mint én szerettem volna lenni, szegény kis igyekvő magyar élet, csak a tuberkulózis fogta be alaposabban, mint engem...”

1933 nyarára összeállt a jugoszláviai magyar irodalomról a kép Németh Lászlónál: az önzetlenség, amelyet Szenteleky gesztusa sugallt, a Proust jelezte igény, amely tagadása volt mindenfajta „vidékiségnek”, a kritikai autonómítás, amelyet éppen a *Tanú*-cikk bizonyított, s a legfontosabb: az autonómítás tényének és szükségének a felismerése, melyből az értéktermelés elve nőhet ki — immár az általánosításnak egy magasabb és egyetemesebb szintjén is. A *Kalangya* Szenteleky-száma kiváltotta reflexiók már ezeket revelálták, amikor Németh László (Szirmai Károly könyve ürügyén) megfogalmazza álláspontját a jugoszláviai

magyar irodalomról. Ebben már nincs szó a vidékiességről és a budapesti „szigorúbb mércéről” sem, s Németh László tulajdonképpen itt számol le a magyar irodalom „nemzeti” felfogásával és tudomásul veszi a magyar irodalmak tényét:

„... Azon kell kezdenem, mi a véleményem a vajdasági irodalomról. Külön sorsoknak külön irodalom kell s a Vajdaság egy darab leszakadt magyar sors, amelynek meg kell találnia a maga teljes garnitúra íróját, — ha nem is állíthat minden helyre elsőrangú erőt. (Valamivel magasabb fokon ez az egész magyar irodalom s minden kis irodalom helyzete és létjoga)...”

S most már partnere akar lenni a jugoszláviai magyar irodalomnak, s nem verset vagy novellát ígér immár, hanem az *Ember és szerep* folytatásait — nem éppen célzatok nélkül, minthogy ez az önéletírás azt fogja bizonyítani, hogy az érdemesebb törekvések előtt a budapesti irodalmi viszonyok nem megnyitják, hanem elzárják az utakat, s folytatásról-folytatásra valójában arról győz meg, hogy attól a szellemi közegetől, amely a honi tehetségek elé oly sok akadályt tud gördíteni, az „utóállamok” magyar írója sem várhat sokat. Bizonyítéka a maga írói pályája, amelyet végül is a *Tanú* magános vállalkozásába kellett vezetnie. Amikor a *Kalangyának* felajánlja, már készek az első oldalak, az *Ember és szerepből*:

„Sajnálom, hogy nem küldhettem semmit Önnek. Egy visszaemlékezés-féle munkába kezdtem; az utolsó nyolc-tíz év magyar irodalmának történetét írom meg a magam küzdelmeim át; ha érdeklí, leküldök a kéziratból annyit, amennyi el-elkészül s kivehetnek belőle valamit; egy kis magyar kultúrhistoria lesz s közben élet vagy inkább szerepraiz is; aki olvassa, megértheti belőle az itteni viszonyokat...”

A *Kalangya* szövétségese immár a *Tanú* írójának, s az tervkovács kedvében Vajdaságot is be szeretné szervezni a *Válasz* bábáinak körébe, debreceni tartózkodása friss élményei hatása alatt (levele 1933 november elejéről), s majd a továbbiakban is rendre beszámol a *Válasz* szülőgörcseiről, a cím körüli vitákról. Mert Csuka Zoltán folyóirata, a *Láthatár* révén, lényegében a jugoszláviai magyar irodalom gyorsította fel a *Válasz* körüli szervezkedést is. Csuka Zoltán felkereste Németh Lászlót (neki írja majd egyik legigazabb tanulmányát is a dunavölgyi népek „hídjairól”), s ő közölte Pongrácz Kálmán debreceni közíró felhívását Németh Lászlóhoz: alakítaná a *Tanút* nemzedéki folyóirattá. Németh viszont a *Tanú* helyett a *Válasz* gondolatát dobja fel, s amikor hungarológiai tervét készíti, azok a tapasztalatok is összegeződtek, amelyeket a jugoszláviai magyar irodalommal fenntartott kapcsolatai révén szerzett.

Nem véletlen ugyanis, hogy Németh László már a *Válasz* első számának előkészítésekor Gulyás Pált körlevél írására serkenti, melyet a „kisebbségi” magyar írókhoz küldenek majd el, s négy pontja már egészen abban a szellemben veti fel a magyar irodalomnak kérdéseit, amelyet a Szirmainak írt levele meghatározásában foglalt össze. Ekkor azonban már nem elégszik meg azzal a gondolattal, hogy a különsorsú magyar irodalmaknak meg kell találniuk a maguk „teljes garnitúra íróját”. A *Kalangyában* publikált nyílt levele Szirmai Károlyhoz (1934. 4. 284—285.) a programot és felkínálja ezeknek az irodalmaknak, az átcsoportosításon inszisztálva, megszüntetendő oly egyoldalú irodalomcentrikusságukat is. „Szépiróink legnagyobb része — írta —, sajnos, fölös-

leges érzékszerv, második orr és harmadik kar s az erő, melyet műveikbe ölnek, kárbavész..." Az *Ember és szerep Kalangya*-beli közlésének is ebben a munkában látja a sajátos funkcióját:

„... Örülök, hogy ez az életrajz vagy inkább pályatörténet éppen egy kisebbségi folyóiratban jelenik meg. Sehol sem olyan fontos, hogy a tájékozódás a mulasztásokban s a hátralékmunkában nyíló nagyszerű szerepre a figyelmet felhívja. A magyar kisebbségek sorsa attól függ, hogy mennyire tudnak tájékozódni helyzetükben, megismerik-e igazán magukat és környezetüket, s sikerül-e küldetésé alakítani balsorsukat..."

Majd alább:

„Örülnek, ha a *Kalangya* velünk tartana ebben a vállalkozásban, s az ottani magyarság sorskérdéseire (tájkutatás, jugoszláv viszonyok, összehasonlító tudományok) megfelelő író-szakembereket képezne ki. Az igazi szépirodában a közügyekben fáradó ember jó álmán kívül, írói ösztönzést is találhatna, a nélkülözhetők pedig olyan területre szivároghatnának át, ahol nélkülözhetetlenek. Igazi író egyidőben egy országban csak kevés lehet; de egy egészséges kultúra fel tud használni minden igaz szellemi készséget és készültséget..."

A *Kalangya* következő évfolyamait áttekintve, könnyen felfedezhetjük, milyenek is voltak a Németh László leveléből induló ösztönzések, bár ezeknek jó része lényegében a *Kalangya* műhelyében is már készen állt, kezdve Szenteleky „dunai kultúrtervétől”, melynek méltó helyét tudhatjuk az ilyen kultúr-elképzelések között is. A *Kalangya* és szerkesztőinek tájékozódása ugyanis alapjában véve hasonló volt a Németh Lászlóéhoz. S ne feledjük el, Németh László szerb és horvát olvasmányait is a *Kalangya* körében válogatták ki. Valójában tehát rokon törekvések találkoztak, s Németh László elsősorban a vajdasági bizonytalanságot számolta fel a maga határozott és egyértelmű programnyilatkozataival, s megerősíthette az itteni elképzeléseket. Viszont a *Kalangya* volt az egyértelműbb, amikor az *Ember és szerep* közléséről volt szó, s nem tántorította el az a vihar sem, amelyet egy-egy folytatás kiváltott a pesti irodalomban. Mert Németh László aggódott is, vajon jó szemmel nézik-e a jugoszláviai magyar irodalomban önéletrajzát, s óvta is Szirmai a vitáktól miatta. Vissza is vonná. Kedvezőbb légkörben viszont örömét fejezi ki, hogy a *Kalangya* ösztönzésére „kijött belőle” ez az írás.

Azonban nem pusztán a kedély változásairól van szó Németh Lászlónál az *Ember és szerep* folytatásaival kapcsolatban: egy kicsit hihetetlen is számára, hogy a *Tanú* időszakában, a *Válasz* indulása körüli zajlásokban, akad folyóirat, amely nagyobb lélegzetű munkája előtt nyitja meg hasábjait, s bár mind nyilvánvalóbb, hogy a szöveg Németh László „vihar-vetése”, konzekvensen hozza a folytatásokat a támadások ellenére is (lásd a Hatvány—Ignotus affért Németh Lászlónak 1934. június 14-én írott levelében). Németh László miatt ugyanis nyilvánvaló volt, hogy a *Kalangya* kiszorul a *Nyugat* köréből s más utakra kényszerül.

Németh László és a *Kalangya* (vele pedig a jugoszláviai magyar irodalom) közvetlenebb kapcsolata az *Ember és szerep* „lefutásával” le is zárult, s a könyv alakban való megjelenését követő vihar, nemkülönben Németh László közéleti pályájának oly zajló változatossága odahatott, hogy egy időre megszűnjék a levélváltás Verbász és Budapest között, s a *Kalangya* a következő években egyetlen Németh László-írást kap: a

Kosztolányiról készült kis esszé a folyóirat Kosztolányi-számába. Pedig 1934-ben még azt írta Szirmainak: „Ha ez támogatást jelent, szívesen adom Önöknek minden szépirodalmi írásomat, eselleg verseket is, úgy a folyóiratot Magyarországon is olvasottabbá lehetne tenni...” Hallgatásának éveit viszont legtermékenyebb korszakát jelentették: a Rádió irodalmi vezetője, nagy utazásokat tesz (Olaszország, Románia), s míg tovább írja a *Tanú* számainak, új folyóiratokat segít világra jönni (*Sziget*, *Magyarságtudomány*), szakít a *Válással*, támad és támadások pergőtüzébe kerül. Megírja a *Gyászt*, a Magyarország és Európa nagy tanulmányát, a *Bűn* című regényét, a Medve-utcai polgári szociográfiáját, s megalkotja az *Utolsó kísérlet* első köteteit is.

II.

Négyévnyi szünet után kezdődik Németh László kapcsolatainak második szakasza a jugoszláviai magyar irodalommal. Ismét Szirmai Károly a kezdeményező. „Kedves Uram, köszönöm felhívását; örülök, ha az Ember és szerep első részének itteni botránya nem idegenítette el a vajdaságiakat a folytatástól. Valóban benne állok már a munkában, s ha más műveim mellett írom is, méltázó pihenésül, a havi egy ívet könnyen el tudom készíteni...” A *Tanú*-évek címet kapja majd önéletrajzának ez a része, mely mindeddig kötetben nem jelent meg, csak a *Kalangyában* olvasható. Ez a „regény” azonban tragikus felhangok közepette szakadt meg, s torzó maradt.

Az *Ember és szerep* folytatását előbb vélt, majd igaznak bizonyult betegségéből következő pszichózisa préselte ki Németh Lászlóból. Pericarditise, akárcsak sérelmei, a legjobb erjesztők: munkakedvét, halálhangulatát egyaránt lázban tartják. Egyfelől tehát tragédiákkal edzi a lelkét, másfelől számolja, „egy-két éven belül valószínűleg el is patkol”. A *Tanú*-korszakot lezárta, s úgy gondolta, nyomban történetírója is lehet az elmúlt négy esztendőnek, ám az első folytatások után a Szirmainak írott levelekben hangot kapnak aggályai, s bevallja, „nehezen megy a munka”, sőt, hogy a fiókjának kellett volna írnia életének ezt a „passióját”, s hogy a *Kalangya* szerkesztőjében is elültesse a kétkedést, maga sugallja Szirmainak, csalódott a szövegben. „Mondja csak ki őszintén a véleményét — írja —. Én úgy érzem, hogy nem azt kapták, amit az első rész után vártak...” Szorongásos levél az 1938. november 16-án keltezett. Tragikus magasban kezd, mint majd nyílt levelét is: csalódásáról beszél, mert nemzetének nem kell a szenvedésnek az a kincse, mit életével összegyűjtött, s a konkrét külpolitikai kérdésekkel végzi („Onnan hogy fest a mi viszonyunk a németekkel?...”), s annak félelme szólal meg a sorok között, aki tudja, hogy igaza van — a Debreceni Kátéra hivatkozva.

Szirmai Károly e levél után is várja a *Tanú*-évek folytatását, s így decemberben Németh László kényszerül arra, hogy bejelentse: nem írja tovább „élete regényét”. Külső, még inkább azonban belső okai vannak, hogy ne valljon tovább. „Minél lojálisabb akar lenni a panasztevésben”, fél a pletykák vádjától, s megrázó drámaként éli át apja agytrombózisát. „Nem, nem tudok írni...” — kiáltja, s kemény erkölcsében „legjobb művét”, VII. Gergely című drámáját kínálja fel

„kárpótlásul” a *Kalangyának*. Majd megírja egyik legdrámaibb szövegét (Levél a szerkesztőhöz. *Kalangya*, 1939. 1.):

„A görögök azt tartották, hogy egy ember kivételesen nagy szenvedése: nemzeti kincs; a meggyötört Oedipus áldásthozó csontjain városok vitatkoztak. Amikor én az elmúlt tavaszon az Ember és szerep folytatására határoztam el magam, nem egy könyvet, hanem ilyen kivételes szenvedés-tömlőt akartam vele a magam népének ajándékozni. Úgy éreztem, e szenvedés még a mi kínzókamra-ízű irodalomtörténetünkben is páratlan s megértése, — az Oedipus-csontok befogadása, — megtermékenyíthet egy jövő nemzedéket. Eredetileg nem gondoltam arra, hogy e munkát életemben kiadjam — Ön elkérte s én (ki annyi kéziratban maradt művem pusztulását értem meg) magzatfáltésből odaadtam...”

S a befejező rész:

„Épp ezért, mint november elejei levelemben is jeleztem már, a Tanúéveket a nyilvánosság előtt folytatnom egyre nehezebbé, majd teljesen lehetetlenné is vált. Amikor a *Kalangya* olvasóitól ezért az állhatatlanságért bocsánatot kérek: legyen mentségem, hogy e levéllel nemcsak a Tanú-évek további fejezeteit vonom el előlük, hanem egész írói munkásságom a magyar közönség elől. Amit ezután írok, nem jelenik meg belátható időn belül: nem azért, mert durcáskodom — hanem mert műveim jobban és jobbaknak akarom csinálni.”

Nem lelki mélypont, de kétségtelenül a krízis jele ez a levél. Mert az ígért VII. Gergely szövegét sem akarja adni, majd mégis elküldi, úgyhogy az 1939-es *Kalangya*-évfolyam két Németh László-drámának a szövegét is hozhatja: a Gergely-dráma mellett a Papucshóst is. A Szirmai Károlyhoz írott levelek talán a legjobb „lelki rengés-mérők”. Szerb könyveket kér, majd arról panaszkodik, hogy „az irodalom büze ismét elérte”, minthogy a *Tanú-évek* szövege Gál Istvánt, az egykori barátot, arra ingerelte, hogy bírósággal fenyegetse a szerzőt. „Dehogy írok, publikálok többet...” — fogadja meg február 11-én, hogy rá három napra egy hosszabb levélben visszavonja az előzőt: bejelenti Szirmainak is, hogy „művekkel szégyeníteni meg” ellenfeleit, mert neki „nincs mit veszítenie”. A *Kalangyától* szerb és horvát szótárakat, irodalomtörténeteket, szövegkiadásokat kér, cserébe könyvbírálatokat ígér délszláv írók műveiről, s amikor a Budapest meghódítása című írását a *Pester Lloyd* nem meri vállalni, a *Kalangyának* küldeti el. Ekkor már kimondja, még ha szent önzéssel csak a maga műveivel törődik is, hogy a *Kalangyára* „fegyvertársi barátsággal gondol”.

A *Kalangya* ugyanis 1938—1939-ben nemcsak teret adott Németh László hosszabb epikus-irodalomtörténeti munkáinak és két drámájának, hanem kritikákban is kísérté. Azt a hangot vitte tovább, amelyet még Szenteleky Kornél ütött meg a *Tanú* első számát ismertetve — eltekintve természetesen az 1935-ös Szabó Lőrinc-tanulmánytól, amely a *Kalangya* Németh Lászlóhoz való viszonyát tekintve kissé érthetetlen módon kapott helyet, minthogy az *Ember és szerep* ellen íródott valójában. 1938-tól 1940-ig viszont egymás után sorakoznak a Németh László-műveket értelmező tanulmányok, kritikák. Herceg János szép esszéje 1938-ban vezeti be az ilyen írásokat. Kázmér Ernő az *Alsóvárosi búcsút* méltatja, Szőnyi Kálmán a VII. Gergely kapcsán Németh László „szerepét” vizsgálja, Herceg János a *Kisebbségben* és a *Magyar ritmus*

című könyvét ismerteti, Kisbéry János pedig a Szerdai fogadónap „margóján” értekezik. Németh László sem maradhat közömbös a *Kalangya*-írások iránt. Tetszik neki Herceg esszéje, ki tulajdonképpen az egykori bírálólat alap gondolatát nyújtja vissza kritikusanak, s Szőnyi Kálmán tanulmányát minősíti meglepetésnek — a színvonalá miatt: „Látszik, hogy ismer és nemcsak a cikkírás kedvéért foglalkozik velem...” — küldi a dicséretet a Szirmainak címzett levélben. A többiek, ha szokványosabbak is, a *Kalangya* Németh Lászlóhoz való magatartását híven tükrözik. Látják egy-egy könyvének gyöngéit is, de erényei előtt áldoznak elsősorban. Egy lehet azonban feltűnő ezeket az írásokat forgatva: szinte valamennyi, *Kalangyában* megjelent tanulmány és bírálólat a szépíróval és nem a politikussal vagy ideológussal foglalkozik. Am közelről sem véletlenül. Azok a gondok, amelyeket Németh László kiáltott világgá, a jugoszláviai magyar irodalomban más vonatkozásaikban voltak adottak, de közvetlenül nem érintették ezt az irodalmat. A szépíró alkotásai viszont általános érdekekkel bírtak — s ezekre irodalomkritikánk felelt is.

A háború alatt a *Kalangya* megszűnt — a jugoszláviai magyar irodalomnak az a képlete, amelyet Németh László megismert, tovább nem létezett már. Valójában egy hosszú, több mint tizenöt esztendőös interregnum következett Németh László és a jugoszláviai magyar irodalom kapcsolatában. Ez az időszak éppen ezért már egy másik tanulmány anyagát képezi.

JEGYZETEK

1. A *Kalangya* a következő Németh László-műveket publikálta: *A kapitalizmus alkonya*. 1932. 7. 427—438; *Látogatás Szenteleky Kornélnál*. 1933. 8. 505—508; *Ember és szerep*. 1933. 11. 707—719, 12. 766—780, 1934. 1. 39—47, 2. 111—121, 3. 195—207, 4. 274—282, 5. 355—366, 6. 433—437, 7—8. 540—544, 10. 735—743, 11. 805—811, 12. 893—904, 1935. 1. 43—48; *Németh László levele Szirmai Károlyhoz*. 1934. 4. 284—285; *Kosztolányi Dezső*. 1936. 3. 171—173; *Tanú-évek*. 1938. 7. 289—299, 8—9. 337—353, 10. 433—446, 11. 481—494, 12. 529—537; *Levél a szerkesztőhöz*. 1939. 1. 1; *VII. Gergely*. 1939. 3—4. 137—169, 5. 193—210; *Budapest meghódítása*. 1939. 6. 254—256; *Papucshős*. 1939. 7—8. 305—329, 9. 409—426.

2. Az alább következő leveleket Németh László 1932 és 1940 között Szirmai Károlyhoz írta, s az ő tulajdonában vannak. Néhány levél közlésétől, tartalmuk hivatalos, szerkesztési-technikai jellege miatt, eltekintettünk. A levelek egyes kitételeit nem tartottuk szükségesnek magyarázni: Németh László műveinek ismerői könnyen eligazodnak még az utalásokban is. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az 1934. június 16-i levél Ignótusnak a *Magyar Hírlap* 1934. május 13-án közölt cikkére hivatkozik (Az idők mögül).